

Key word: *cognitive researches, cognitive science, cognitive practices, cognitive technologies, postnonclassical type of scientific rationality, complex thinking, synergetic.*

УДК 288 (477)

В. Й. Ганяк
ТОВ «Віга», м. Київ

ЕВОЛЮЦІЯ МЕТАФІЗИКИ СОЦІНІАН – ШЛЯХ ВІД КОНВЕРГЕНЦІЇ ДО СИНТЕЗУ НАУКИ І РЕЛІГІЇ

У статті розглянуто еволюцію метафізики соцініан у XVII ст. із позицій соціальної синергетики як приклад взаємодії науки та релігії. Вивчення цього історичного досвіду може виявитися дуже корисним у діалозі сучасної науки та релігії.

Ключові слова: *Соцініанізм, еволюція, метафізика, конвергенція, наука та релігія, синергетичний підхід, зона біфуркації, дивний аттрактор*

Постановка проблеми. Серед величезного спектра позанаукового знання на особливу роль завжди претендувало і претендує релігійне знання, будучи однією з найбільш ранніх його форм і спрямовуючись за межі раціонального у сферу надприродного і трансцендентного.

Основне питання про взаємозв'язок релігії та науки протягом багатьох сторіч зосереджувалось на розв'язанні проблеми співвідношення віри і розуму, тобто порівняльного значення релігійних істин, отриманих за допомогою одкровення та істин, здобутих логічним шляхом, тобто розумом. Якщо в епоху схоластики філософія як практично єдине наукове знання мислиться лише «служницею теології», то в епоху Нового часу у міру накопичення наукового знання чільна роль у пізнанні відводиться вже розуму як єдиному джерелу достовірного знання [2, 353]. Р. Декарт, як один із родоначальників філософії Нового часу, вже бачить усю філософію подібною до дерева, де коріння – метафізика, стовбур – фізика, а гілки, що ростуть зі стовбура, – усі інші науки. У міру набуття наукою самостійного статусу втрачається зв'язок з метафізикою, що сприяло формуванню зневажливого ставлення до релігії у цілому як до наївної омани. Якщо зважити на те, що багато з положень навчань просвітників (Р.Декарта, Б. Спінози, Г.В.Лейбніца) увійшли в сучасну науку як її вихідні підвалини, то таке ставлення науки до релігії є цілком традиційним.

У наш час почали превалювати концепції, спрямовані на перехід від антагонізму до діалогу науки та релігії. До прихильників зближення (конвергенції) науки та релігії можна віднести не тільки представників різних релігійних конфесій (в основному східних), але й учених Ф. Капра, Ю. Вігнера, Е. Ледерберга, М. Уілкінса, Ч. Таунса та ін. І це не примха часу, а необхідність: недосконалість світу, прогрес якого в основному забезпечувався лише науковою парадигмою, стає дедалі очевиднішою [1, 43].

Вивчення еволюції метафізики социніан як прикладу історичного досвіду взаємодії науки та релігії може виявитися дуже корисним у розумінні того, як відбувався перехід від епохи Ренесансу до епохи Нового часу та що з цього досвіду слід ураховувати у діалозі сучасної науки та релігії. Це зумовлено не тільки тим, що метафізика социніан є проміжною ланкою між схоластичною філософією та філософією Нового часу, а й значною мірою тим, що вона становить єдність протилежностей у кризовий (перехідний) період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження (А. А. Гуссейнов, Л. М. Косарев, А. В. Коротаєв, А. С. Малков, Д. А. Халтуріна та ін.) щодо висвітлення переходу від епохи Ренесансу до епохи Нового часу зосереджуються довкола питання: що вплинуло більше на формування світогляду людини того часу: нові морально-етичні цінності чи розвиток економічних відносин та науки? Ця суперечка триває вже досить довго: на першому наполягають послідовники німецького соціолога М. Вебера, а друге обстоюють прихильники діалектико-матеріалістичної теорії.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Після аналізу останніх праць стало очевидним, що колишні науково-концептуальні підходи не могли і можуть дати вичерпну відповідь, як відбувався перехід від однієї епохи до іншої. Нове бачення цієї проблеми може надати синергетика – наука, що об'єднала методологію міждисциплінарних досліджень, яка дозволяє розглядати еволюцію суспільства як процес самоорганізації, у якому є місце як для випадковості, так і для необхідності.

Мета статті. Розглянути еволюцію метафізики социніан у XVII ст. з позицій методології соціальної синергетики, що дозволить визначити місце та роль цього явища культури у перехідному періоді європейського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Социніанізм втілює інтелектуальний пошук людини епохи Ренесансу та завоювання свободи людської особистості у період Реформації. Протягом порівняно невеликого періоду часу можливо простежити трансформацію релігійної доктрини социніан у метафізичну. Цей процес значною мірою відбувався завдяки тому, що, починаючи з кінця XVI століття, місто Раків, будучи одним із інтелектуальних центрів тодішньої Європи, до того ж став ще й провідним центром усього социніанського руху протягом наступних тридцяти років. Так у релігійній доктрині Фауста Социна (1539–1604) можна виявити як елементи раціонального, так й ірраціонального: з одного боку, розум визнається єдиним критерієм релігійних істин, а з другого боку стверджується, що розум не може самотійно пізнати Бога і діяння Божі [12, 174–175]. Тоді як відомий теолог Андрій Вишоватий (1608–1678), один із пізніх социніан, мислить релігію, тільки співвідносно з розумом.

XVII століття багато дослідників вважають сторіччям протиріч [89, 40–68]. Дійсно, якщо релігію вважати частиною культури, то можна виявити певну подібність раннього социніанізму з маньєризмом – напрямом мистецтва, що поєднує як елементи ірраціонального, так і раціонального [3, 221–222]. Обидва ці явища культури виникли як відповідь на кризу епохи Відродження.

Чим же була викликана ця криза? Епоха Відродження відкрила новий етап у житті людини: чільними стають ідеї раціоналізму і гуманізму. Гуманісти Ренесансу були переконані в тому, що людина, як і Бог, має вільну волю у своїх діях, він сам керує долею і суспільством, роблячи раціональний вибір. Наприклад, на підтримку такого бачення стану людини може слугувати твердження Миколи Кузанського (1401–1464) «людина є другий бог» [5, 21]. Але ренесансний гуманізм у кінці епохи переживає глибоку кризу: вільна воля була звернена на придушення й винищування інакомислячих, тобто тих хто, не хотів підкорятися сильній владі. Настає період розчарування в ідеях ренесансного гуманізму. Ця криза певною мірою стала однією з причин появи руху Реформації, який намагався вирвати людину з кайданів Католицької церкви.

З позицій синергетичного підходу поява вищезгаданих явищ культури настає у період перебування європейського суспільства у зоні біфуркації (друга половина XVI – початок XVII ст.). Під час застосування цього підходу для аналізу соціального життя біфуркація виступає не як точка переходу з одного стану (хаосу) в інший стан (порядку), але і як відносно самостійна, змістовно складна, суперечлива подієвість, як зона переходу – зона біфуркації [4, 162]. Складна природа співвідношення раціонального та ірраціонального початків дозволяє охарактеризувати ці явища як «дивні ат трактори». Соцініанізм, будучи проявом інтеграції науки та релігії, проте, ніс із собою певну диференціацію.

На нашу думку, культуру як колективний розум в епоху кризи розвитку певного суспільства можна розглядати як своєрідний інформаційний акумулятор, здатний забезпечити можливість переходу на наступний рівень розвитку. Поява нових раціонально-ірраціональних напрямів у різних сферах культури може свідчити про те, що обраний раніше курс вичерпав свої можливості та призвів до розчарування суспільства, що змушує його почати накопичувати інформацію щодо можливих варіантів розвитку свого майбутнього. Розчарування людей діє як сила, зворотна загальному напрямку розвитку суспільства.

Вибір варіанта розвитку суспільства на певному етапі свого розвитку – це визначення загального напрямку його розвитку на цей час, тобто завжди вибір з альтернатив: переважно раціональний чи переважно ірраціональний. Вплив конкретної сфери культури під час обрання загального напрямку розвитку залежить від важливості її здобутків в очах суспільства. Невипадково в такі моменти слово, мова, пропаганда мають особливо важливе історичне значення [11, 360]. У зв'язку з тим, що ідеї картезіанства спочатку не були схвально сприйняті більшістю тодішніх навчальних закладів, прихильники поглядів Декарта почали їх пропагувати на прийомах та світських вечірках.

Якщо зважати на те, що перед початком епохи Нового часу наука та економіка зробили великий крок уперед, то стає цілком зрозумілим, що ці сфери культури справили великий вплив на вибір раціонального напрямку розвитку європейського суспільства. Розвиток мануфактурного виробництва

вимагав злагодженої роботи всього підприємства та раціональної організації всього процесу виробництва, що сприяло швидкому впровадженню наукових винаходів. Макс Вебер уважав, що раціоналізація є результат сполуки цілої низки історичних фактів, які визначали напрямок розвитку Європи за останні 300–400 років [8, 206].

Коли соціум визначився з напрямком свого подальшого розвитку обраний курс має бути закріпленим у всіх сферах культури. Індетерменізм вищезгаданих явищ зменшується, поступаючись зростаючому впливу детермінізму. Під детермінізмом будемо розуміти домінування раціонального або ірраціонального, тобто зменшення невизначеності у певному явищі культури на конкретному етапі розвитку суспільства. Так, в епоху Нового часу соцініанізм стає більш раціональним: наприклад, можна простежити значний вплив атомістичної теорії вченого П. Гасенді у метафізиці соцініаніна Христофора Стегмана. На зміну маньєризму в мистецтві приходять більш «ясні та розумні» стилі – бароко і класицизм.

Одним із продуктів синтезу соцініан, крім самої метафізики, їх релігійно-філософської доктрини була етика – метафізична похідна. У зоні біфуркації, крім явищ пошуку компромісу (поєднання) суспільства одночасно з'являються протилежні явища, яким притаманна яскраво виражена диференціація, що часто приводить до проявів антагонізму до інакомислячих (наприклад, наступ Контрреформації та пов'язана з нею Тридцятилітня війна) [11, 360]. Соцініани були прихильниками вільної волі людини під час вибору вчинків, але при цьому наполягали на моральній відповідальності за зроблений вибір. Саме тому соцініанін Ян Крелль розробляє свою етику, спираючись на аристотелевську і християнську етики [13, 149]. Ще у давнину Геракліт Ефеський (V ст. до н. е.) зауважив: «Ворогуюче з'єднується, із розбіжних – найпрекрасніша гармонія, і все відбувається через боротьбу» [10, 42].

Певне переосмислення старих цінностей, що відбулося у другій половині XVI – на початку XVII ст., зрештою спричинило зміну метафізичних підстав уже в межах новоевропейської філософії. Так, Ян Крелль у творі «На захист свободи сумління» стверджує: «характер та природа релігії, особливо такої духовної, як християнська, несумісні з насиллям, оскільки сила не може привести до того, аби хтось відчував інакше, ніж він відчуває в дійсності, а зовнішньою силою неможливо ані нав'язати переконання, ані знищити їх» [6, 160].

Він вважає, що намагання змусити людину змінити свої релігійні погляди під загрозою покарання є нічим іншим, як насиллям над її сумлінням: «сила може призвести лише до того, що людина говоритиме не те, що відчуває, тобто нав'язувану релігію визнаватиме не в душі, а на словах. Якщо ж примушувати людей визнавати як істинну ту релігію, яку вони не сприйняли серцем, це означає спонукати їх до лицемірства, що є не лише огидним для Господа, але й шкідливим для священнослужителів, оскільки лицеміри, зазнавши на собі силу і внутрішньо не примирившись з нею, стають прихованими ворогами церкви. Той, хто примушує іншого відмовитися від своєї релігії і попри сумління

прийняти іншу, спонукає до гріха, оскільки діяння всупереч совісті є гріхом, а той, хто силує до гріха, і сам стає грішним» [6, 161]. Ян Крелль доходить висновку про те, що єретиків не слід зараховувати до злочинців, оскільки тоді доведеться вважати свободу сумління злочином тобто йдеться про перехід від ідеї релігійної толеранції до суспільного толерування. Схожу думку стосовно єретиків висловлював інший соцініанін Самуель Пшипковський. Щоб зрозуміти наскільки відмінним було розуміння поняття «єретик» сучасниками того часу, слід нагадати, що такий відомий протестант, як Жан Кальвін наказав спалити антитринітарія Мігеля Сервета на повільному вогні за заперечення існування Трійці.

Соцініанські ідеї толерантності, свободи сумління та відділення церкви від держави не втратили актуальності і в наш час. Наскільки важливими були етичні міркування у формуванні нового світогляду представників перехідного періоду, може свідчити той факт, що на вершині уявного дерева наук Декарт розмістив саме етику.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Поглянувши на еволюцію метафізики соцініан, застосувавши новий методологічний підхід, ще раз упевнилися у правильності слів видатного російського вченого А. А. Любищева про те, що «розвиток наук відбувається не шляхом накопичення остаточно встановлених істин, а шляхом послідовних синтезів» [7, 5]. Застосування цього підходу дозволило краще зрозуміти діалектику взаємовідносин науки та релігії як різних сфер культури у перехідний період, побачити загальну динаміку розвитку суспільства на одному з етапів історичного процесу. Досить перспективним буде дослідження впливу соцініан на формування релігійно-філософських поглядів представників Нового часу (Б. Спінози, Г.-В. Лейбніца, І. Ньютона, П. Бейля, Дж. Локка, Т. Гоббса, Дж. Толанда та ін.), тобто подальших синтезів наукового знання. Актуальність таких знань, опора на сучасні підходи та принципи наукових досліджень, зацікавленість суспільства в їх результатах дають підстави для оптимізму в утвердженні діалогу науки та релігії для вироблення адекватних відповідей на виклики сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев П. В. Философия : учеб. / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2003. – 608 с.
2. Блинников Л. В. Великие философы : учеб. слов-справ / Л. В. Блинников. – 2-е изд., перераб. и доп. М. : Логос, 1999. – 432 с.
3. Бранский В.П. Искусство и философия / В. П. Бранский. – М. : Янтарный сказ, 1999. – 451 с.
4. Козлова О. Н. Социокультурное развитие в режиме с обострением / О.Н. Козлова // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 157–167.
5. Косарева Л. М. Социокультурный генезис науки Нового Времени. Философский аспект проблемы / Л. М. Косарева. – М., 1989. – 160 с.

6. Крелль Ян. В защиту свободы совести / Ян Крелль // Польские мыслители эпохи Возрождения. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – С. 156–166.
7. Любищев А. А. Наука и религия / А. А. Любищев. – СПб. : Алетейя, 2000. – 360 с.
8. Осипов Г. В. История социологии в Западной Европе и США : учеб. для вузов / Г. В. Осипов. – М. : Норма-инфра, 1999. – 576 С.
9. Пахсарьян Н. Т. XVII век как «эпоха противоречия»: парадоксы литературной целостности, «Ирония судьбы» века Просвещения: обновленная литература или литература, демонстрирующая «исчерпанность старого»? / Н. Г. Пасхарьян // Зарубежная литература второго тысячелетия. 1000–2000: Учебное пособие [ред. Л. Г. Андреева]. – М. : Высшая школа. – С. 40–68, 69–116.
10. Фрагменты Гераклита // Материалисты Древней Греции : собр. текстов Гераклита, Демократа и Эпикура / АН СССР. Ин-т философии ; под общ. ред. М. А. Дынника. – М. : Госполитиздат, 1955.
11. Ю. М. Лотман и тартуско-московская школа. – М. : Гнозиос, 1994. – 560 с.
12. Chmaj L. Wykłady Rakowskie Fausta Socyna / L. Chmaj // Studia nad arianizmem. – Warszawa, 1959. – 564 s.
13. Humanistyka w procesie transformacji, 1989–2001 : praca zbiorowa Piotr Matusak, Rafał Dmowski, Akademia Podlaska w Siedlcach. Wydział Humanistyczny Instytut Historii Akademii Podlaskiej, 2003. – 178 s.

РЕЗЮМЕ

В. И. Ганяк. Эволюция метафизики социниан – путь от конвергенции к синтезу науки и религии.

В статье рассмотрена эволюция метафизики социниан в XVII в. с позиций социальной синергетики как пример взаимодействия науки и религии. Изучение этого исторического опыта может оказаться очень полезным в диалоге современной науки и религии.

Ключевые слова: Социанизм, эволюция, метафизика, конвергенция, наука и религия, синергетический подход, зона бифуркации, странный аттрактор..

SUMMARY

V. J. Haniak. Evolution of Socinian's Metaphysics – Way from Convergence to the Synthesis of Science and Religion.

The article describes the evolution of socinian's metaphysics in the XVII century from the standpoint of the social synergy as an example of between science and religion. The study of this historical experience can be very helpful in the dialogue of contemporary science and religion.

Key words: Socinianism, evolution, metaphysics, convergence, science and religion, synergistic approach, bifurcation zone, strange attractor.